

Az interetnikus konfliktusokról Vajdaságban 10 évvel a délszláv háború után

(Gábrity Molnár Irén¹)

Bevezető – elméleti alapok

Ernest Gellner a nacionalizmuskutató azt vallotta, hogy a hatalmon levő politikai apparátus egy multikulturális közösségben az etnikai csoportok öntudatát *nem olvashatja be* az „állam-nemzet” fogalmába, mint egy „sok tojásból készült rántottát”. Ezek a forszírozott módszerek erőszakos asszimilációhoz vezetnének, amelyben a többség és a kisebbség is szerencsétlenné válna, a demokratikusnak vélt rendszer pedig sose stabilizálna. Gellner nacionalizmus tipológiája három tényező kombinációján alapszik: (1.) a politikai közösségen belül működő központi hatalom jellege, (2.) a közösségen belül zajló szervezett nevelés, végül (3.) a közösség tagjai által elismert közös, alapvetően magaskultúra (Gellner, 1996:88–89). Ennek nyomán, ha egy konkrét történelmi példát elemzünk, mint például a Szerb (központosított) államot, akkor felfedhetjük, hogy politikai „elitje” gyakran mesterségesen gerjesztett eszközökkel igyekezett erős *államnemzetet* teremteni. Ilyenek voltak például, az államnyelv előnybehelyezése, az egységesített/közös kontroláltan szervezett nevelés-oktatásrendszer, a cirill írásmód megkövetelése, vagy akár az általános hadkötelezettség². Az most a kérdés, hogy vajon tíz évvel a Milošević-i korszak után milyen tapasztalataink vannak a mindennapi életben az interetnikus kapcsolatok minőségéről? Mennyire tompult a szerb (vagy/és egyéb nacionalizmus) a térségben? A háború vihara elmúlt, de itt maradtak az emlékek, a betelepült menekültek és továbbra se szűnik az emigrálás az országból. A dolgozatomban, a Vajdaságban észlelt interetnikus konfliktusokra ható tényezők közül néhányra hívom fel figyelmet: nacionalizmus, betelepítések, általános frusztráltság.

A feltevés az, hogy a korábban az állampolitika által gerjesztett nacionalizmus még mindig jelen van, hogy a legújabb betelepítések (menekülthullámok) nehéz társadalmi és szociális alkalmazkodási helyzetet teremtettek, és hogy az általános frusztráltság (a stabil jogállam felállá-

¹ A szerző az MTA (Budapest) külhoni köztestületi tagja, az Újvidéki Egyetem Közgazdasági Karának, a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Szabadka) tanára, a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) elnöke, a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (Újvidék) alelnöke, a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) alelnöke.

² Köztudott, hogy a valamikori (Titói) Jugoszláv Néphadseregben a vezérkar szerb érdekeltségű volt. A hadkötelezettség minden jugoszláv, majd utána szerb állampolgár részére 2010. végéig érvényben volt. 2011-től professzionális hadsereg van Szerbiában.

sának problémáival) az országban és a tartományban is nehézséget okoz az interetnikus kapcsolatokban is.

Kulcsszavak: nacionalizmus, betelepítések, általános frusztráltság, magyarellenesség.

1. A nacionalizmus dimenziói

Ernest Gellner sokszor idézett meghatározása szerint „*a nacionalizmus lényegében politikai alapelv, amely azt tartja, hogy a politikai és a nemzeti alapegységnek kongruensnek kell lennie.*” (Gellner, 1996:1) Ez utal arra, hogy valamely nemzet tagjainak egyetlen állam határai között kellene élnie. Ebből kifolyólag, a nacionalista elv akkor csorbul, ha éppen valamely állam nem foglalja magában a nemzet összes tagját; vagy ha az adott nemzet minden tagját magában foglalja, de rajtuk kívül más nemzet tagjait is; és végül ha az állam nem fogja át a nemzet minden tagját, de élnek az államon belül más nemzet tagjai is. A szerb nacionalizmus a körülményeknek megfelelően a történelem során, több dimenzióban mutatkozott:

Egyfelől, az utóbbi több száz évben a szerbek változó formában, de majdhogynem folyamatosan küzdenek az idegen hatalmak ellen (török uralom, váltakozó orosz vagy nyugat-európai befolyás, USA nagyhatalmi reakciói); a nacionalisták ezt a küzdelmet az idegen befolyások elhárításaként büszkén emlegetik, ami egyben indokolja a szerb nemzeti értékek hangsúlyozását.³

Másfelől, a szerb állam, természetesen vett előjoggal kormányozta a határain belül élő nemzeti kisebbségeket (albánok, bosnyákok, magyarok stb.), nyílt vagy latens asszimiláló szándékkal felügyelve iskolahálózatukat, médiájukat és művelődési házaikat (sőt politikai szerveződésüket is). A történészek szerint, az etnikumhoz való tartozásvállalása ezen a vidékeken az állami kényszer és nemzetiségi elnyomás hatására változott (Mirnics, 2001). Már a Jugoszláv Királyság idejében új mércéket állítottak fel az etnikai hovatartozás eldöntésében. Az uralkodó eszmei politikai rendszerhez gyorsabban alkalmazkodók (bár korábban elmagyarosodtak), újra kezdték kutatni etnikai eredetüket és visszatértek egykori, eredeti nemzetiségükhöz (zsidók, németek), vagy délszlávoknak kezdték magukat vallani (bunyevácok, sokácok). Azok, akik kétnyelvűek voltak, de nem érezték magukénak a magyar kultúrát, igyekeztek mielőbb az új államalkotó nemzethez idomulni. A második világháború

³ Gellner szerint a nacionalista érzület különösen érzékeny arra a helyzetre, amikor „*a politikai alapegység kormányzóit más nemzethez tartoznak, mint az általuk kormányzott többség.*” (Gellner, 1996:1)

után⁴, Tito idejében a karrier szempontjából, kifejezetten előnyös volt „jugoszlávnak“ vallani magukat. A nemzetiségi jogokat pedig az egyes polgár művelődési és szabad nyelvhasználati jogaként fogták föl, nem pedig kollektív jogként.

Végül, Vajdaságban⁵ – Szerbiához való csatolása óta⁶ – a tervezett betelepítések és a spontán menekülthullámok hatására, jelentősen megváltozott a lakosság etnikai szerkezete, a szerbek javára. Ennek a jelenségnek a hatását ma is érzi a térség lakossága.

2. A betelepítések hatása az etnikai szerkezetre

A szerb hatalom Vajdaságból 1918–1924 között 45 000 magyar nemzetiségű közigazgatási alkalmazottat, értelmiségit, birtokost, tőkést utasított ki, majd az 1920-1941 közötti földreformok indokán százezer szerb juhász- és parasztcsaládot telepítettek be Vajdaságba (családonként 5 hektárt kaptak, a hajdani magyar földbirtokosok földjeit is). Ha követjük az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének adatait (*Kocsis, 1996*), akkor a túlnyomórészt szerb nemzetiségű telepesek száma 1918-1931 között kb. 64 000, 1945-1948 között 225 696 főre volt tehető.⁷ A 2. világháború után kolonisták első csoportja 1945. szeptember végén érkezett Bosznia-Hercegovinából. Az ország többi részéből (Hercegovina, Montenegró) 1948-ig 37 616 családot (225 696 családtag) telepítettek be Vajdaságba.⁸

Az 1961 utáni vándormozgalom közvetett majorizációs hatása a természetes népmozgalomban úgy mutatkozik meg, hogy megjavította a szerbek születési arányszámát is a térségben. Azóta, tudatosan és folyamatosan, tízezres nagyságrendben kolonizáltak főleg szerbeket és montenegróiakat (a magyarság lakóterületére, Tisza-mente és Nyugat-

⁴ A második világháború végén nagy volt a távolság az etnikumok között Vajdaságban. Bírósi ítélezés nélküli véres megtorlások következtek. A 1944-45 évi magyarellenos vérbosszú áldozatairól becslések léteznek: 20 000 embert érinthettek, az elűdözöttek száma pedig legalább 30 000.

⁵ Vajdaság Autonóm Tartomány, Szerbia északi tartománya, a Pannon-síkság déli részén fekszik. Területe 21506 km², vagyis Szerbiának 24.9%-a. Lakosainak száma a 2002-es népszámlálás adatai szerint 2 031 992.

⁶ A szerbek, a bunyevácok és más szláv nemzetek által létrehozott újvidéki Néptanács, 1918. november 25-én, kihirdette, hogy Bácskát, Bánátot és Baranyát Szerbiához csatolják. Az 1920. évi trianoni békeszerződéssel az egykori Délvidék nagy része, benne a mai Vajdaság területeivel a Szerb-Horvát-Szlóven Királysághoz került.

⁷ Lásd: Kocsis K. (1996): Adalékok a magyarság etnikai földrajzához a mai Vajdaság területén. In: Dövényi Z. (szerk.): Tér - Gazdaság – Társadalom, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 339-373.

⁸ A kolonisták Vajdaság népességének 13-14%-t alkották. A pártutasításra végrehajtott betelepítések után, 1948-tól kezdve, kezdetét vette a „szekuláris vándormozgalom”, vagyis a Vajdaságba települők közvetlen kapcsolatot tartottak fenn szülőföldjükön élő rokonaikkal, barátaikkal, ismerőseikkel, akiket szívesen fogadtak be és jutattak munkahelyhez.

Bácska)⁹. Érkezésük és letelepedésük több községben megbontotta a magyarság homogenitását, illetve a magyar–többségi egyensúlyt¹⁰.

A vajdasági szerbek lélekszáma és aránya a 20. század második felében is erősen gyarapodott (1948-1991 között 50,6%-ról 56,8%-ra) a balkáni bevándorlásnak és a természetes asszimilációnak köszönhetően. A Szerémség, Bánság és a Bácska déli, délnyugati része ekkorra már elveszítette korábbi etnikai-vallási tarkaságát, és dominánsan szerb jellegűvé vált. A statisztikai adatok szerint (*Mirnice, 2001*) 1961-ben a tartomány 20%-a betelepített lakos volt. Azóta az őshonos és a bevándoroltak közötti arány nem csökkent, vagyis a tartomány lakosságának a fele betelepült.

A kilencven éves balkáni háború idején (1996. májusában és júniusában megjelent adatok szerint), a menekültek és a háború által veszélyeztetett személyek száma a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban (JSZK) elérte a 646 066 főt¹¹. A szerb menekültek letelepítése és a kisebbségek elköltözése, folyamatos asszimilációja miatt 1991-2002 között a szerbek aránya a Vajdaság össznépességén belül 56,8%-ról 65,05%-re nőtt, a kisebbségeké 33,4%-ról 28,1%-ra csökkent. Akiknek ismeretlen volt az etnikai hovatartozása 9,8-ról 6,9%-ra csökkent.¹²

A menekültek több alkalommal érkeztek Vajdaságba: 1991-ben (46 585 regisztrált menekült) Szlovéniából és Horvátországból, 1992-ben Horvátországból, majd tömegesen 1995-1996-ban (152 230 bejegyzett¹³ menekült) Boszniából és Horvátországból¹⁴, majd 1999-ben a bombázá-

⁹ A 2005. évi Statisztikai Évkönyv adatai alapján az imigrációs ráta (1000 lakosra jutó bevándoroltak száma) évről évre növekedett; 2002-ben 19,17 volt, Közép-Szerbiában ugyanakkor a bevándorlási mutató 4,9. A különbség jelentős.

¹⁰ A betelepülések mellett, az 1991-es népszámlálási adatokból az is kiderül, hogy a magyarok 34,3%-a – mintegy 117 834 fő – költözött át szabad akaratából, főleg a szerbiai községekből más községbe, elsősorban északra, a többségében magyarlakta területekre (Szabadka és Zenta). Bővebben lásd a Magyarországtudató Tudományos Társaság *Fészekhagyó vajdaságiak* kötetét (2001). Forrás: http://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/04_Feszekhagyovajdasagiak.pdf

¹¹ Az említett menekültügyi összeírás eredményeit a Belgrádi Városi Statisztikai Hivatal tette közzé az alábbi címen: *Census of Refugees and other War-affected Persons in the Federal Republic of Yugoslavia*, UNHCR – Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia, Beograd, 1996.

¹² A Szerb Statisztikai Hivatal hivatalos közleménye (2003) alapján.

¹³ Regisztrált menekültnek számít az a személy, aki e státust kéri a hivatalos állami szervektől és a Menekültügyi Bizottság felveszi az adatait, bejegyzi az életkörülményeit. Megjegyzem, hogy a háború és a menekülés forgatagában sokan nem jelentkeztek be menekülti státusba, például, ha alkalmuk volt meghúzódni a rokonoknál, vagy ha mindenáron a viszatérést tervezték.

¹⁴ Horvátországból legtöbben Kninből, Eszékről és Vukovárról érkeztek. 1995. nyarán a Horvát hadsereg akciói „Bljesak” (villámlás) és „Oluja” (zivatar) indították el a szerb menekültek Szerbiába jövetelét.

sok után Koszovóról¹⁵. A bevándorlás csak a hiperinflációs időszakban (1993–1994) lanyhult. Az 1995. évi menekülthullámmal 133 829 fő települt a tartományba, s ez volt a legnagyobb méretű áttelepülés¹⁶.

A nagy többségében szerb nemzetiségű menekültek számát, akik Vajdaságban állandó vagy ideiglenes lakóhelyre találtak, körülbelül 300 000-re becsülik,¹⁷ ugyanis, nem mindenki jelentkezett fel a Menekültügyi Hivatal listájára. Az újvidéki Természettudományi Kar Földrajztudományi Intézetének adatai alapján hasonlóképpen, a menekültek nagy többsége 1991-1992-ben, 1995-ben érkezett és (93,5%-a) szerb nemzetiségű (1. táblázat).

1.táblázat A menekültek Vajdaságba érkezésének időpontja (1996)

év	menekültek száma	menekültek megoszlása (%)
1990	973	0,4
1991	21 304	8,3
1992	53 424	20,7
1993	14 849	5,8
1994	11 529	4,5
1995	133 829	51,9
1996	15 548	6,0
ismeretlen	6 283	2,4
összesen	257 739	100,0

Forrás: Kicosev-Kocsis, 1998

1991-1996 között a tartományba érkezett közel 258 ezer (2. táblázat: 54%-ban horvátországi, 37,8%-ban boszniai) szerb menekültnek köszönhetően a népesség száma a Belgrád–Újvidék közötti térségben 10%-nál is nagyobb mértékben nőtt.

¹⁵ Lásd: Izbeglički korpus u Srbiji, Beograd (2004) adatait, ahol 230 ezer koszovói menekültől írnak. Ebből legalább 13 ezer Vajdaságba érkezett, míg legtöbben Belgrádban maradtak.

¹⁶ A menekültek letelepedése néhány településen megváltoztatta az etnikai összetételt, ami az ingatlanok cseréjének is köszönhető (például azokon a szerémségi településeken ahol eddig a horvátok voltak többségben). A felfegyverzett szerb menekültek számos helyi atrocitást provokáltak, elsősorban horvát- és magyarlakta településeken. Amikor megkezdték az eltávoztak, vagy ideiglenesen távol lévők ingatlanainak összeírását, sőt fizikai birtokbavételét, az őshonos lakosság joggal volt felháborodva.

¹⁷ Az 1991–1995-ös balkáni háborúk indították el, a szerbség nagy népmozgását Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából. 1991–1995 között 296 000 ember menekült el, s érkezett meg Szerbiába (194 000-en Horvátországból, 102 000-en pedig Boszniából). A Deytoni békeszerződést követő (1996–2002) békés időszakban további 68.000 ember csatlakozott hozzájuk (szintén nagyrészt szerbek). Az 1999-es koszovói háború/bombázás okozta az újabb szerbiai betelepüléseket (becslések szerint 250 000).

2. táblázat A Vajdaságba menekültek korábbi lakóhelye (1996)

<i>A korábbi lakóhely megnevezése</i>	<i>A menekültek száma</i>	<i>menekültek megoszlása (%)</i>
Bosznia-Hercegovina	97 474	37,8
Horvátország	139 231	54,0
Makedónia	642	0,2
Szlovénia	1 455	0,6
Jugoszláv Szövetségi Köztársaság	1 515	0,6
ismeretlen	17 422	6,8
összesen	257 739	100,0

Forrás: Kicosev-Kocsis, 1998

A hivatkozott összeírás szerint a jövevények csupán 5,6%-a élt közös szálláson, menekült táborban és 11,3%-uk (vásárolt, kiutalt, egyéb módon megszerzett) magánlakásban. Többségüket, 51%-ukat barátok, rokonok fogadták be, míg 22,9%-uk albérletbe kényszerült (*Kicosev-Kocsis, 1998*). A róluk szóló statisztika, többek között, a viszonylag közepes és gyenge képzettségüket és a szociális erőtlenségüket bizonyította.

3. táblázat A Vajdaságba menekültek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása (1996)

<i>foglalkozási csoport</i>	<i>menekültek száma</i>	<i>menekültek megoszlása (%)</i>
földműves	9 554	3,7
munkás	80 534	31,3
köztisztviselő	17 377	6,7
egyéb foglalkozású	22 236	8,6
nyugdíjas	21 474	8,3
háztartásbeli	33 727	13,1
egyéb eltartott	72 837	28,3
összesen	257 739	100,0

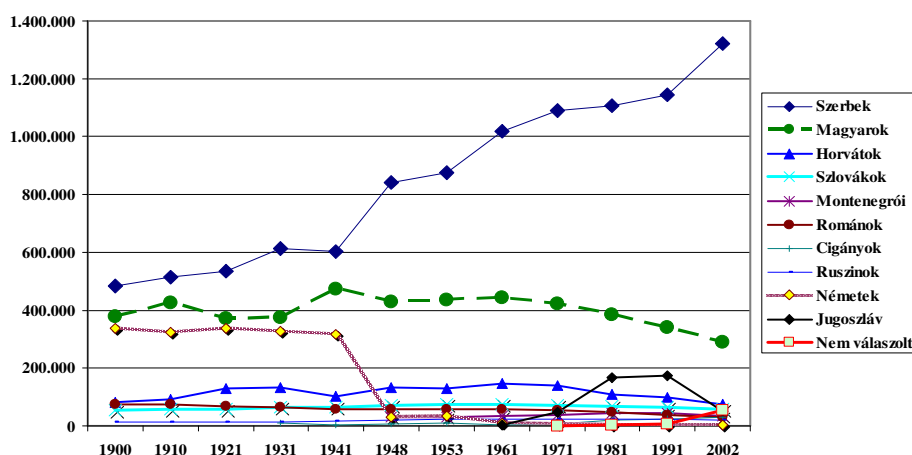
Forrás: Kicosev-Kocsis, 1998

A 3. táblázat szerint, a menekültek 41%-a eltartott, vagy háztartásbeli. Ha ehhez hozzáadjuk a 8% nyugdíjasokat, akkor a betelepülők majdnem a fele gyakorlatilag nem aktív lakós. Azok, akik munkát lerestek, főleg munkások voltak.

A Vajdaságba 1991-1996 között érkezett menekülthullám mérete meghaladta mind az 1., mind pedig a 2. világháború utáni betelepítések nagyságát. Ma a tartomány 2/3-át jelentő szerb etnikumon belül az őshonosok és bevándoroltak (1918 előtt is itt élt illetve utána betelepült

elődökkel rendelkezők) közötti arány becslések szerint kiegyenlítődött. A térség etnikai összetételében bekövetkezett változások során azon községek¹⁸ lakosság összetétele is megváltozott, amelyekben a magyarok képezték a többséget: például Apatin, Temerin, Törökkanizsa és Begaszentgyörgy. Itt a menekültek számára kolóniákat, vagyis új házakat és lakásokat is építettek. A következő grafikon a tartomány nemzetiségi szerkezetének a változását ábrázolja.

1. grafikon: Vajdaság etnikai szerkezetének a változása 1900-2002 között

Megjegyzés: saját szerkesztés az MTA Kocsis Károly adatai alapján.

A grafikonon látszik a szerbek számának a jelentős növekedése (1945 után, az ötvenes és hatvanas, majd a kilencvenes években), miközben a legnagyobb számú kisebbség a magyarok létszáma csökkent (kivéve az ötvenes éveket, amikor egy enyhe számnövekedés mutatkozott), a németek pedig gyakorlatilag eltűntek (1944 után) a térségből. A horvátok száma Tito halála után és a kilencvenes években apadt a Vajdaságban, mivel sokan az anyaországukba igyekeztek. *A kisebbségek számának alakulásában tehát nagy szerepük volt a hatalomváltozásoknak, kitelepítéseknek, kivándorlásoknak és betelepítéseknek.*

¹⁸ Szerbiában a község = több települést magába foglaló közigazgatási egység.

3. A vajdasági magyarok csökkenő részaránya

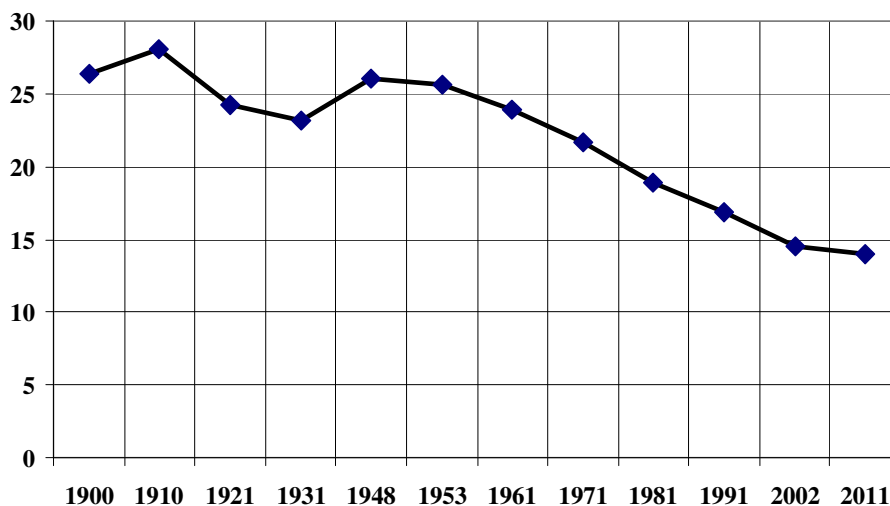
4. táblázat: Az összes és a magyar lakosság létszáma a Vajdaságban 1948-2002 (2011)

	1948	1961	1971	1981	1991	2002	2011 becslés
Vajdaság összlakossága	1 663 212	1 854 965	1 952 533	2 034 772	2 013 889	2 024 487	2 000 000 alatt
Ebből a magyarok	428 932	442 561	423 866	385 356	339 461	290 207	250 000 körül

Forrás: saját szerkesztés a Szerb Statisztikai Hivatal adatai alapján

A magyarok százalékos részarányának csökkenése megmutatja azokat a politikai törésvonalakat, amelyek erre a folyamatra különösen hatottak: 1914-től (az 1. világháború utáni állapot), 1920 után (Trianoni döntés nyomán a Vajdaság elcsatolása az anyaországtól), 1944-től (a 2. világháború utáni rendszerváltás). Ez követte a hatvanas években induló külföldi munkavállalások tömege („Gastarbeiter” státus), majd a délszláv háború, amely megindította az emigráció újabb hullámát a vajdasági magyarok körében (becslések szerint 30-50 ezer). Ez a folyamat ma se állt le (Gábrity-Molnár, 2001).

2. grafikon: A vajdasági magyarok részarányának a változása 1900-2002 (2011) között

Forrás: saját szerkesztés a Szerb Statisztikai Hivatal adatai alapján

A vajdasági magyarok részaránya a tartomány lakosságában, 1910-ben volt a legmagasabb. A múlt században főleg csökkenés figyelhető meg a térség magyarságának a létszámában. Pozitív tendenciát csak a 2. világ-

háború alatt észlelünk. A legutóbbi délszláv háború után 15% alá esett a részarányuk.

4. Interetnikus konfliktusok ma

A mai szociológiai- és közvélemény-kutatások gyakran firtatják azt a kérdést, hogy vajon Szerbia lakossága megérett-e arra, hogy elfogadja a *kulturális pluralizmus* elvét. Ez azt jelenti, hogy sem az autochton kisebbségek, sem pedig a nemrég érkezett menekültek esetében nem kérdőjelezzik meg azt, hogy joguk van-e teljes jogú állampolgároként funkcionálisan részt venni az ország gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi életében. Mostanság a közvéleményben nem kérdőjelezzik meg az egyes etnikumok jogát a politikai szerveződésre, vagy a teljes anyanyelvű oktatásra. Törvénybe iktatták a nemzeti tanácsok tevékenységének a formáját is (2009), de a kisebbségi jogok megvalósulásának gyakorlata döcög. Hasonlóképpen, a kilencvenes években érkező menekültek integrálódási jogát sem vonják kétségbe (könnyített állampolgári jogok), de a szociális segélyek kiutalása és a toleranciaproblémák még mindig sokadnak. Úgy tűnik, hogy a kisebbségek és a menekültek esetében is a társadalmi és a szociális integráció esélye azon múlik, hogy folyamatosan bizonyítják-e lojalitásukat az államhoz.

Valamennyi kutatás¹⁹ azt mutatja, hogy a Vajdaságban a *nemzettel való azonosulás* fontosságának, és ennek kimutatásának mértéke a *legkifejezettebb a szerbeknél*, mint többségi nemzetnél. A legutóbbi délszláv háborúban minden igyekvésük az volt, hogy kiépítsék a homogenizált kollektív, *állam-nemzeti öntudatukat*. A probléma azzal komplikálódik, ha egyes etnikai csoportok és nemzetiségek a saját etnikumuk irányába erősebb lojalitást éreznek, mint a Szerb állam felé. Ilyen esetben a szerbek attól tartanak, hogy a nemzetiségek folyamatosan „pozitív diszkriminációt” követelnek.

1993-ban a délszláv háború már kemény etnikai összetűzésekkel járt. A volt Jugoszlávia területén és Szerbiában dúló nacionalizmus és annak elpolitizálása a vajdasági népeiségre is kihatott. A társadalomkutatók²⁰

¹⁹ A kutatásösszegzések nem térnek el jelentősen egymástól, de következtetések finom eltéréseket mutatnak attól függően, hogy mely szemszögből szemlélik az interetnikus problémákat: vajon a szerb központi hatalom, vagy a kisebbségek, illetve a menekültek aspektusából. A belgrádi állami intézmények (Institut društvenih nauka Beograd) mellett a *Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji*, *Centar za regionalizam*, *Vojvodanski klub i Centar za multikulturalnost (CMK)*, *Vojvodanski centar za ljudska prava (VHRC)*; újabban Vajdaság Tartományi Titkárság és civil tudományos szervezetek (*Magyarságkutató Tudományos Társaság Szabadka*) is foglalkoznak ilyen elemzésekkel. A Vajdaságban működő *Emberi Jogi Központ* (Human Rights Center) szerint a nemzeti alapú incidensek folyamatosak.

²⁰ A projektum eredeti címe: *Istraživanje društvenog karaktera i društvenih promena u svetlu međunacionalnih sukoba na terenu Srbije bez Kosova* (1993)

különösen a szerb lakosság körében fedezték fel az etnocentrizmust. Sőt „jelentős autoritárius-tradicionalista szindróma” mellett magas fokú „xenofobiás jellegű” bezártságot állapítottak meg. Konkrétan, a szerbiai lakosság egyharmada latens vagy kifejezett ellenszenvet, türelmetlenséget, vagy gyűlöletet érzett más nemzetiségi csoportokkal szembe. Legmagasabb fokú intolerancia az albánok irányába (77,8%), a muzulmánok (73,1%), horvátok (69,1%), magyarok (56,6%), és a macedónok (44,1%) mutatkozott (Golubović–Kuzmanović–Vasović, 1995). Ugyanaz a kutatás a vajdaságiak körében szintén erős (26,1%) nacionalizmust regisztrált, de kevesebb intenzitással, mint Szerbia déli területein (41,7%). A vajdasági lakosság 17%-os kifejezetten erős, 9,1%-os erős nemzetiségi orientáltsága a korábbi évekhez képest emelkedett. Az összesített eredmények a nem nacionalista orientáltak, bizonytalanok és a gyenge nacionalisták számáról (74,5%) azt mutatták, hogy a tartomány lakossága körében jelentkezett az úgynevezett „alternatív szindróma” (kiütkeresés: autoritással szembeni álláspontok, modernizmus, liberalizmus és a kiegyensúlyozott nemzetiségi viszonyokat elfogadók) (Golubović, 1995: 159, 206, 219, 248, 252).

Az elmúlt években elvégzett empirikus kutatások Vajdaságban azt tanúsítják, hogy a délszláv háború, igenis hozott a szerbség és az etnikai kisebbségek körében is új magatartási elemeket. *A szerbségnél etnocentrizmust észleltünk, a kisebbségek pedig etnikai bezárkózást mutattak.* A többségi médiában, a politikában és a közéletben, az iskolai programokban a másságot vagy veszélyként említik, vagy teljesen megfélemlenek róla. A kisebbségek iránti bizalmatlanság léptenyomon tetten érhető. Ezért a legfontosabb döntések a kisebbségek kirekesztésével születnek és kevés példa mutatkozik a hatalom tényleges megosztására.

Vajdaságban ma, az őshonosokat a menekültektől, kevésbé az etnikai, mind inkább a szociális problémák különböztetik meg. A közéletben a lakosság többsége szociális kategóriaként tekint a betelepítettekre, és nem akarnak tudomást szerezni az elszerbesítés politikai eszközeiről. Gyakran, a politikai pártkampányok során, a menekültkérdés az etnikai politizálás tárgya. Szegénységük és a frusztrációs helyzetük lehetőséget ad a politikai manipulációkra. Meg kell állapítanom, hogy *Szerbiában és Vajdaságban ma is látens extrémizmus és radikalizmus lappang a politikai demokratizálódás mögött.*

Az ország befogadó készsége, az imigrálók irányába, nem mindig mutat megértést. 2002-ben (Ilić, 2002) elvégzett kérdőíves kutatásban a szerbiai állampolgárok 43%-a szerint, a kisebbségek, de a menekültek is „túl sok jogot élveznek”; a lakosság egyharmada ezért csak az alapvető polgári jogokat biztosítaná nekik. A megkérdezettek mindössze 12%-a biztosítana speciális kollektív jogokat a kisebbségeknek. Ugyanakkor, a kisebbségek válaszai arra a kérdésre, hogy vajon a menekültek, vagy a saját státusuk jobb e Szerbiában, így alakult: a románok 39%, a horvátok

38%, a szerbek 38%, a szlovákok 26% és a magyarok 24% azt állították, hogy saját helyzetük rosszabb, mint a háborús menekülteké.

5. Magyarellenesség vagy általános frusztráltság?

2000-ben a politikai váltás²¹ a menekültek és a kisebbségek irányába is hozott némi (nem elegendő) szemléletváltást. A multikulturalizmus elemző intézmények²² és a kutatók is, a tényfeltárás mellett, igyekeztek a megoldásokra fókuszálni²³. 2001 márciusában a kisebbségek és a menekültek pozicionálásával, politikai szerveződésével és egymás közötti értékelésekkel kapcsolatosan végeztek interjúk felméréseket. Vladimir Ilić megállapította, hogy Vajdaságban elterjedt vélemény, hogy a menekültek nem arányos letelepítésével etnikai szerkezetbontás történt, s ez miatt változtak a nemzetiségi sztereotípiák, sőt a politikai szervezetek is akcióba lendültek. A szociológus szerint a kisebbségek szórványosodása okán „nincs egységes területi humán erőforrás koncentrátság” sem (Ilić, 2002: 6).

Az utóbbi két évtizedben betelepült menekültek frusztráltsága gyakran meggondolatlan, vagy éppen szervezett *kisebbségellenes akciókat produkál*. A leggyakrabban előforduló etnikai incidensek területei: Újvidék–Temerin, Nagybecskerek (szórvány-magyarok) és északi határmentén, Zombor, Szabadka (tömbmagyarság). A magyarlakta községek és ugyanakkor a menekültek által „elfoglalt” térség esik egybe. A vajdasági magyarok emlékeznek még az 1995 évi, kora őszi házfoglalásokra a Vajdaságba irányított boszniai, hercegovinai és krajainai menekültek részéről: Szilágyiban, Bácskertesén, Apatinban, de más településeken is. 1999-ben, nem a NATO-bombázások idején, hanem a szerb kapitulációt követően (az esztendő második felében) sokszorozódott látványosan a magyarellenesség. A politikai fordulat után (2000 októberében, Zoran Đinđić miniszterelnöksége idején), a magyarverések mintegy másfél éven át, mérséklődtek. Đinđić halálát követően (2003) több hónapos rendkívüli állapotot vezettek be, amely feloldásával újra aktivizálódtak a nacionalista huligánbandák is.

Látványos, hogy a *magyarverések problémája szoros összefüggésben van Szerbia Koszovó-politikájával is*. Abban az intenzív és összetett alkudozási folyamatban, amit Belgrád folytat a nyugati hatalmakkal, de mindenekelőtt az USA-val és az Európai Unióval, gyakran politikai alku

²¹ Milošević menesztése és Zoran Đinđić hatalomra jutása 2000 végén.

²² Lásd a Helsinki Committee for Human Rights „Minorities in Serbia” vagy a Centre for Multi-culturality Novi Sad kutatócsoportjának az eredményeit (Habitus folyóirat), 2000, 2003

²³ Bővebben lásd National communities and ethnic groups in Vojvodina című projektmunkát (Samarđić, 2000)

és mérlegelés tárgya, nem csak a Szerbiában élő albánok, bosnyákok, de a magyarság helyzete. Szerbia állam ma azt igyekszik bizonygatni, hogy helyes kisebbségpolitikát folytat. 2009 végén a Képviselőházban megszavazzák a Nemzeti Tanácsokról²⁴ szóló törvényt is. A szerb népesség egy része (főleg a radikálisok) mindezzel nem törődik, hiszen szembesül azokkal az elkeseredett nacionalistákkal, akik a területek elvesztését nem tudják feldolgozni.

Szerbiai látogatása során (2004) *Mádl Ferenc* köztársasági elnök, kijelentette: „*A magyarellen es erőszakcselekmények mögött nem a hatóságok és az állam tevékenységéből származó jelenségek, hanem más körülmények vannak. Az elmúlt időszak háborúi, a menekültügy, a gazdasági ellehetetlenülés, a választásokból adódó feszültség, valamint más körülmények vezettek a kisebbségek, többek között a magyarok elleni incidensekhez.*” A vajdasági magyar politikusok elismerték, hogy Szerbia, mint állam nem áll a támadások mögött, de „*bizonyos intézmények mulasztásai és az állami tisztségviselők tétovázása hozzájárult a dolgok ilyen alakulásához.*”²⁵ A belgrádi állami vezetők megígérték a magyar államfőnek, hogy kivizsgálják a vajdasági magyarok elleni atrocitásokat.²⁶

2004. szeptember 16-án az *Európai Parlament* határozatot fogadott el a vajdasági magyarok elleni atrocitások ügyében és újabb tényfeltáró bizottság megalakítását helyezte kilátásba. Szerbiát szokás szerint „meglepte” az EP-határozat. A politikai vezetés azonnal megtalálta a bűnbakot, a vajdasági magyar és horvát politikai vezetők személyében. A sajtó idéz több belgrádi és újvidéki politikust, külön interjút készít *Kasza Józseffel*, a Vajdasági Magyar Szövetség elnökével, aki arról beszél, hogy a magyar fiatalok félelemben élnek, és szánalmas az, hogy az állam nem tudja őket megvédeni, sőt azok a hibásak, akik ezt félremagyarázzák és bagatellizálják. A belgrádi NIN napilap akkoriban ezt írta: „*Nem ideális a helyzet a Vajdaságban sem, de mindazok után, ami velünk történt, a tartomány továbbra is példaként szolgálhat. Megközelítőleg annyira, mint amikor a magyar kisebbség helyzete példaként szolgált, a magyar kor-*

²⁴ A nemzeti tanácsok a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra kérdéseiben képviselik az adott nemzeti közösséget, részt vesznek a döntéshozatali eljárásokban, egyes kérdésekben döntéshozatali jogkörrel rendelkeznek, valamint intézményeket alapíthatnak. A Magyar Nemzeti Tanács (MNT) munkája a kisebbségi jogok érdekérvényesítésének egyik eszköze. Hatékonysága azonban nagyban függ a központi állami szervek engedélyétől és jóhiszeműségétől. Figyelembe kell venni például azt is, hogy 2009 novemberében a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma kapcsán megrekedt a hatáskör-átruházási folyamat. A tartománynak járó szerbiai költségvetési eszközök gyakran meg sem érkeznek Vajdaságba.

²⁵ Kasza József sajtónyilatkozata, a Vajdasági Magyar Szövetség (parlamentari párt) elnökeként.

²⁶ Mádl Ferenc Szabadkán a helyi vezetőkkel találkozott, mindeközben újabb támadás ért egy magyar családot. A szabadkai Sötét család egy feliratot talált háza falán: „Magyarok! Meg fogtok döglenni!” Mellette Nagy Szerbia jelképe, az ajtóba pedig kést állítottak, mellé vérvörös festékkel azt írták: halál! Ez már nem az első támadás volt a család életében, azért úgy határoztak, hogy elhagyják az országot.

mány pedig érvként használta ezt, a romániai és csehszlovákiai magyarok helyzetének javítását követelve.” Az NIN újság idézi Boško Kovačević szabadkai politológust, aki szerint az EP-határozat „*paca a kormánynak*”. Szerinte valami nincs rendjén a többségi nemzet és a kisebbségi közösségek viszonyában, köztársasági szinten pedig nincs olyan intézmény, amely megelőző intézkedéseket tudna tenni. Nem képesek erre a kisebbségi nemzeti tanácsok sem, mert ők csupán „*demokratikus díszítmények*”, így a terep át van engedve a pártoknak, amelyek tőkét kovácsolnak mindebből. Kovačević szerint „*az incidensek valóban megszorodtak, amióta a magyarok parlamenti képviselet nélkül maradtak. Megsokszorozódtak a falfirkák és az incidensek, miután elmaradtak a változások a bírói és rendőri szervezetekben.*” A folyamatot így látja: először a falfirkák hozták a kisebbségek tudomására, hogy nemkívánatosak, és miután a politikai vezetők viszonylag könnyedén elsiklottak efelett, jelentkeztek az összetűzések és az incidensek. A NIN végül a gondot abban látja, hogy Szerbiában az etnikai kisebbségek „*mindig a területi és nem a kulturális autonómia megteremtésére törekszenek*”, tagjaik a kisebbséghez való tartozást elsősorban politikai-állami és nem kulturális keretben élik meg.

Összesített konklúziók

1. Az utóbbi évszázadban a mindenkori központi hatalom, *elszərbesedési folyamatban*, megkísérelte Vajdaságot egy domináns etnikumnak alárendelni. A *kilencvenes években* a miloševići hatalom határozott céljává vált a vajdasági különbözőségek eltörlése és a szerb etnikai, kulturális és nyelvi dominancia megteremtése, békés és erőszakos eszközökkel egyaránt. Abban az időben, *Vajdaságban is felértékelődött, az etnikai bizalmatlanság emelkedett. Szerbiában ma is látens extrémizmus és radikalizmus lappang a politikai demokratizálódás mögött.*
2. Az elmúlt években elvégzett empirikus kutatások Vajdaságban azt tanúsítják, hogy a délszláv háború, igenis hozott a szerbség és az etnikai kisebbségek körében is új magatartási elemeket. *A szerbségnél etnocentrizmust észleltünk, a kisebbségek pedig etnikai csoportosulást mutattak.* A kisebbségek elleni támadások, verekedések, a gyűlöletbeszéd különböző formái, potenciális veszélyt jelentenek a térség stabilitására, és jelentősen megnehezítheti az európai integrációs folyamatokat.
3. A menekültek tömeges vajdasági betelepítése, az osztársadalmi értékválság, a gazdasági nehézségek, a térség háborúinak következményei és frusztrációi nagymértékben *felderősítették Vajdaságban a másság iránti türelmetlenséget*, amely elsősorban a válságok által leginkább érintett szociális rétegeket és a

menekülteket érinti, valamint a válságidőszakban felnövő fiatalok körében van jelen.

4. Az etnikai összetűzések többségében *a hatóságok nem hajlandóak eljárni*, sőt rendszerint csak a közvélemény és a kisebbségi politikusok nyomására teszik ezt. A rendőrségi intézkedések rendszerint időlegesek, eredmény nélküliek. A magyarság az etnikai konfliktusok közepette, sem a bűnüldöző szervezetben, sem a politikusokban nem bízik, mert az elkövetők csak a legkritikább esetben nyerik el méltó büntetésüket.
5. A nemzeti alapú atrocitások gyakorisága miatt szükségessé váltak a *tolerancia-programok* Szerbiában. Kölcsönös megismerési programokra és szisztematikusan interaktív válság- és változáskezelő foglalkozásokra van szükség az iskolákban, a médiumokon keresztül is (*Korhecz–Gábrity Molnár–Deli, 2007*).
6. A másság elfogadását a *mátság megismerésével* erősíteni lehet. Az őshonos vajdaságiaknak a multikulturalizmus előnyt jelent, viszont hátrányként éli meg ugyanezt a háborús környezetből érkező menekült, aki nem ismeri a környezetnyelvet, akivel korábban azt hitették el, hogy „a nem szerbek sohasem a javát akarják”.
7. Az interetnikus konfliktusok esetén, csakis a *példás büntetés* az, ami egy nacionalista forrófejűt elriasztja attól, hogy olyasmit cselekedjen, ami a törvény szavának, az emberi együttélés szabályainak ellentmond. Ha Szerbiában az állami szervek mindig *következetesen reagálnának* az etnikai atrocitásokra, akkor nem hangzana üres szólamként a „békés együttélés” és banális szólamként a „demokrácia és az Európa felé törekvés”. Szerbiának sokkal többet kellene tennie a kisebbségek védelme érdekében, mert továbbra is eltérés mutatkozik, egyrészt az elvileg elfogadott nemzetközi normatív kötelezettségek, másrésztől, a kisebbségek tényleges helyzete között.

A feltevéssem beigazolódnak látszik: a korábbi állampolitika által gerjesztett nacionalizmus még mindig jelen van; a menekülthullámok nehéz társadalmi és szociális alkalmazkodási helyzetet teremtettek, és az általános frusztráltság (a demokratikus és stabil jogállam felállításának problémáival) az országban nehézséget okoz az interetnikus kapcsolatokban is.

Felhasznált irodalom

- Gábrityné Dr. Molnár Irén (2001): *A jugoszláviai magyarok vándor mozgalmának okai és méretei*. In Gábrity Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó Vajdaságiak*, Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. Internet-forrás: http://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/04_Feszekhagyovajdasagiak.pdf
- Dr. Gábrity Molnár Irén (2006): *Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk*. In Gábrity Molnár Irén–Ricz András (szerk.): *Kistérségek élete* – Délvidéki fejlesztési

- lehetőségek, Szabadka: Regionális Tudományi Társaság, Internet-forrás: <http://www.rtt.org.rs/anyagok/1Tordeles-001-100.pdf>
- Gábrity Molnár Irén (2010): *A vajdasági magyarok emigrációs motívumai*. In: Kupa László (szerk.) *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bookmaster Kft. 117-126.
- Gellner, Ernest (1996): *Nations and Nationalism*. Blackwell. Oxford–Cambridge: Publishing Ltd. USA
- Golubović, Z., Kuzmanović B., Vasović M. (1995): *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba (Social Character and Social Changes in the Light of National Conflicts)*, Belgrade: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Institut Filip Višnjić.
- Ilić, Vladimir (2002): *Minorities and Refugees in a Tangle of Nationalistic Radicalization*, Belgrade: Helsinki Committee in Serbia Files, <http://www.Helsinki.org.yu/hcs/HCSfiles8complete.htm>.
- Izbeglički korpus u Srbiji, prema podacima popisa stanovništva 2002. godine* (2004). (Petar Lađević, Vladimir Stanković i saradnici) Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore.
- Kocsis Károly (1996): Adalékok a magyarság etnikai földrajzához a mai Vajdaság területén. In: Dövényi Z. (szerk.): *Tér–Gazdaság –Társadalom*, MTA Földrajztudományi Intézet, Budapest, 339-373.
- Dr. Korhecz Tamás–Dr. Gábrity Molnár Irén–Deli Andor (2007): *Tolerancia-építők - Graditelji tolerancije – Constructors of tolerance*, Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Pannónia Alap, Pannon füzetek 1: 1-122.
- Mirnic Károly (2001): *Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak*, In Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.) *Fészekhágyó Vajdaságiak*, Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 9-75.
- Saša Kicošev – Kocsis Károly (1998): A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban, *Regio . Kisebbség, politika, társadalom* 1998. 9. évf. 3.sz.
- Saša Kicošev (2001): Népszámlálási statisztikai mutatók; A vajdasági magyarság XX. századi területi megoszlása és létszámának változása. In: Gábrity Molnár Irén, Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Fészekhágyó vajdaságiak*, Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- NIN belgrádi hetilap 2004. 09. 17. 2803 szám: Šta hoće Mađari? Internetforrás: <http://www.nin.co.rs/>

Summary

The political „elite” of the Serbian (centralized) state has often tried to artificially generate a strong state nation. The means for this were the promotion of state language, standardized/mutual educational system, the requirement of Cyrillic writing system. The empirical research conducted in Vojvodina in the recent years shows that the South Balkan wars have resulted in the formation of new behavioral elements among Serbs as well as the ethnic minorities. Ethnocentrism and great distrust have been detected among Serbs, while the ethnic minorities have shown ethnical-political interest organization. The storm of war has left, but its memories have stayed, i.e. the settled refugees and the ongoing migration from Serbia. The present article analyzes some of the factors that influences interethnic conflicts, such as nationalism, settlement of refugees, general frustration, anti-Hungarianism. Mostly the authorities do not want to proceed in cases of ethnic conflicts and very often only as a result of the political pressure from the public opinion and minority politicians. The Hungarians in Vojvodina in the middle of ethnic conflicts do not trust criminal-hunting organizations, politicians or the power of publicity, because the perpetrators very rarely get their punishments.